

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE, ÇİN TÜRKİSTAN'ININ ŞEHİRLERİ

Dr. MUHADDERE N. ÖZERDİM

Arkeoloji çalışmaları Türkistan'da kumlar altında kalmış şehirlerin parlak mazisini ortaya çıkarmış ve maddi hatıralarını cihanın gözleri önüne sermiştir¹. Biz bu buluntulardan o devir halkının san'at, edebiyat ve dil bakımından ne dereceye kadar yükselmiş ve gelişmiş olduklarını geniş bir ölçüde anlıyoruz.

Bu eserlerden başka, Çin kaynaklarında da bu şehirlerin tarihini, halklarını, örf ve âdetlerini ve onlar hakkında söylenen efsaneleri öğreniyoruz.

Arkeoloji araştırmalarında bulunan şeylerin çoğu her bakımdan zengin olan Tarım havzasında bulunmuştur. Bu bölgede eski devirlerde yüksek san'at eserlerinin ve Budizmin en parlak merkezi olan Hotan şehri en önde gelir.

Hotan : Ho-t'ien, Yü-t'ien :

Hotan hakkında tarihî kaynaklar Han sülâlesi (M. ö. 206 — M. s. 220) zamanında başlar. Bu zamanda Hsiung-nu'ların hâkimiyeti altında bulunan Hsi-yü'deki (Batı memleketleri) otuz altı memlekettten biri idi ve Yü-t'ien adını taşıyordu².

Han Wu-ti zamanında (M. ö. 140 - 87) Çin'e tabi otuz altı memlekettten biri oldu³.

Batı Tsin (M. s. 265 - 317) devleti zamanına ait kayıtlarda Hotan hakkında önemli bir bilgi yoktur. Çünkü Hsi-yü'de, Kuzey T'ien-shan'nın batı kısımları Wu-sun'lara, doğu kısımları ise Hsien-pi'lere ait idi. Güney T'ien-shan'da Yü-t'ien (Hotan) ve Kuei-tze (Kuça) kırıallıkları müstakildi. Bu sebeple Çin'le sıkı bir münasebet yoktu⁴.

Kuzey Wei hanedanı (T'o-pa'lar, 385-550) zamanındaki kayıtlarda

¹ A. Stein: Sand buried ruins of Khotan, London, 1903.

A. Stein: Homokba temetelt Vorsok, Budapest, 1903.

A. Stein : Ancient Khotan, Oxford, 1907.

A. Stein: Ruins of desert Catay. London, 1912.

A. Von L. Coq: Buried treasures of Chinese Türkistan, London, 1928.

C. G. Mannerheim: Across Asia from west to east, Helsinki, 1940.

² Chien Han Shu : 96 a. s. 1 a, 8 a.

³ Hou Han Shu : 118 a. s. 1 a, 7 a.

⁴ Ta Ch'ing I-tung-Chih : 192, bh. 528, s. 1 a.

Hsin-ehiang Chien Chih: cilt 4, s. 19—20 a, b.

Hotan yine Yü-t'ien olarak geçer. Sui sülâlesi (580-618) zamanında da bu adı taşımış ve sık sık Çin'e haraç getirmiştir⁵.

T'ang devri (618-906) analarında Hotan hakkındaki bilginin bir kısmı Han Shu'lardan alınmıştır. Burada Yü-t'ien olarak geçer⁶. Bu devirde batıya seyahat etmiş olan Hsüan Tsang kitabında Hotan'dan "Ch'ü-sa-tan-na,, olarak bahseder⁷.

Hotan 640 tarihinde Çin'in idaresindeki "Dört Garnizon,, dan biri idi. Sonra Tibet'in (670-692 ve 790-860 yıllarında), Tukyuların, Çinlilerin ve nihayet islâm devletlerinin idaresi altına girmiştir⁸.

Güney Sung (1127-1279) devleti zamanında Yü-t'ien Kara-kitay'lar (Hsi-liao) devletinin nüfuz bölgesine dâhil olmuştur⁹.

Moğol sülâlesi (1280-1368) zamanında Hotan'a O-tuan veya Hu-t'an deniliyordu ve Cengizin kurduğu imparatorluk sınırları içinde idi ve bir Bey tarafından idare ediliyordu. Kubilay Han zamanında buraya Moğol memurları gönderildi¹⁰.

Ming hanedanı (1368-1644) Yü-t'ien adı altında uzun zaman Çin'le münasebette bulunmuş, kıymetli hediyelerle Çine sefaret heyetleri göndermiş, Çin'den de buraya elçiler gelmiştir¹¹.

Mançu hanedanı (1644 - 1911) zamanında Hotan, Hot-t'ien adını almıştır. İmparator Ch'ien-lung (1736-1796) devrinde Çin Türkistanı Çin'in hâkimiyeti altına girdiği zaman Hotan da Çin Türkistanı'nın bir vilâyeti olmuştur¹².

Cumhuriyet devrinde de Çin'e tabi Çin Türkistanı'nın Ho-t'ien adını taşıyan birinci derecede bir vilâyeti olmuştur. İki şehirden müteşekkildir. Biri Ho-t'ien'dir, Çinliler oturur. Bunun doğusunda Yü-t'ien bulunur, müslümanlar (Türkler) yaşar¹³.

⁵ Wei Shn: 102, s. 4 b.

Ta Ch'ing İ-tung-chih: 192, bh. 528, s. 1 a.

⁶ Chiu T'ang Shu : 198, s. 18 a b.

T'ang Shu : 221 a, s. 23-24 a, b.

(Burada Yü-t'ien'e aynı zamanda Ch'ü-sa-tan-na, Huan-na ve Hinduların Ch'ü-tan, Hsiung-nu'ların Yü-tun ve Kuzey Barbarlarının da Yü-t'an dedikleri kaydedilmiştir).

⁷ Ta-ng Hsi Yü Chi: cilt 4, s. 14 a.

(Bakınız : S. Beal, Buddhist, records of the western World, s. 309).

⁸ Ta-T'ang Shu : 221 A, s. 24 a.

Ta Ch'ing İ-tung-chih : 192, bh. 528, s. 1 a.

Hsin-chiang Chien Chih: cilt 4, s. 20 b.

⁹ Sung Shih: 490, s. 4-7 a, b.

Hsin-chiang Chien Chih : cilt 4, s. 21 a.

¹⁰ Yuan Shih: 63, s. 31 a.

Ta Ch'ing İ-tung-chih s 192, bh. 528, s. 1 a.

Hsin-chiang Chien Chih: cilt, 4, s. 22 a.

¹¹ Ming Shih: 332, s. 18-19 a, b.

¹² Ta Ch'ing İ-tung Chih: 528, s. 1 b.

Hsin-chiang Chien Chih: cilt 4, s. 23a.

¹³ Hsin-chiang Feng Wu : s. 62-63.

Muhtelif Çin kaynaklarından, Hotan hakkında toplu olarak şu bilgiyi elde ediyoruz:

"Hotan halkı çiftçilik, ipekçilik ve kenevircilikle uğraşır. Buğday, dan, pirinç çok yetişir. Güzel bahçeleri ve ormanları vardır (Pei Shih: 97, s. 5—6 a,b). Meyveleri boldur, güzel şarap yaparlar (Sung Shih: 490, s. 4 b). Yeşim taşı çok çıkar. Bu taştan mühürleri, ağaçtan yazı fırçaları vardır. Kadınlar şalvar kürk giyerler. Saç örgüleri vardır. Erkekler gibi ata binerler (T'ang Shu: 221 a, 22—24 a,b).

Budisttirler. Kırallannın sarayları kırmızıya boyanmıştır. Altından bir başlık giyer. Merasimde kraliçe ile birlikte oturur. Selamlaşmada erkekler bir dizlerini yere kadar bükürler (Liang Shu, 54, s. 33 a,b).

Hotan hakkında söylenen efsaneleri Budist hacılarının seyahatnamelerinden öğreniyoruz.

Batıya giden ilk hacı Fa Hsien'in Fo Kou Chi adlı kitabında Hotan hakkında şu bilgiyi buluyoruz¹⁵:

"Memleket refah içinde, halk da çok zengindir. Hepsi Budisttir. Eğlenceleri dinî müziktir. Yabancı rahipleri misafir etmek için özel evleri vardır. Kendi evlerinin önünde küçük kuleler mevcuttur.

Dördüncü ayın ilk gününden itibaren şehrin bütün sokakları süpürülür. Şehir kapısı süslenir. Burada merasim günü için kiral, kraliçe ve adamlarına oturacak yerler hazırlanır.

Rahipler şehirden 4 - 5 Li ileride dört tekerlekli, dokuz metre yüksekliğinde bir araba hazırlarlar. Arabayı gayat zengin bir şekilde süslerler. İçine Buda'nın heykelini koyarlar. Bu mukaddes araba şehir kapısına yaklaşınca kiral şapkasını ve elbiselerini çıkarır, yenilerini giyer. Fakat ayakları çıplak olarak, elinde kokular ve çiçeklerle arabaya yaklaşır. Adamları onu takip eder. Arabanın önüne gelince, başı önde diz çökerek dua eder. Sonra elindeki çiçekleri önüne serper ve kokuları yakar. Araba şehir kapısından girince kraliçe ve saraylı bayanlar arabanın üstüne çiçekler serperler. Bu merasim ayın ondördünde sona erer, kiral ve kraliçe saraylarına dönerler.

Şehrin 7 - 8 Li ötesinde bir kraliyet sarayı vardır ki seksen yılda inşa edilmiştir. Altın, gümüş oyma işlerle ve mücevherlerle süslenmiştir.

Kuzey Wei sülâlesi zamanında Budist kitapları aramak için kraliçe tarafından Batıya gönderilen Sung Yün'ün notlarından da Hotan hakkında bilgi ediniyoruz¹⁶.

"Hotan halkı müziği çok sever. Müzik âletleri: davul, boynuz ve altun sembollerdir. Kadınlar pantolon giyerler. Erkekler (kocalar) kadar iyi ata binerler.

¹⁵ Fa Hsien'nin Fo Kuo Chi adlı kitabında Hotan bahsi için bakınız: S. Beal: *Budhist records of the western world*, s. XXV - XXVII. (Çince metin elimizde mevcut değildir).

¹⁶ Sung Yün'nin seyahatnamesinde Hotan bahsi için bakınız ; S. Beal: *Budhist records of the western world*, s. XXXVII - VIII. (Çince metni elimizde yoktur).

Ölülerini yakarlar, küllerini topluyarak kulelerde saklarlar. Matem işareti olarak, saçlarını keserler, yüzlerini tırmalarlar. Kırıl öldüğü zaman ölüsünü yakmazlar, tabuta koyarlar ve çöle bırakırlar. Sonra, hatırasına bir mabet inşa ederler. Uygun zamanlarda, adına dinî merasim yaparlar.

Kırıl başına altundan yapılmış, horoz ibiğine benzer bir şapka giyer.

Evvelce Hotan kırılı Buda'ya inanmıyordu. Bir gün yabancı bir tüccar bir budist rahip getirip bir erik ağacının altına oturttu. Bunu görenler kırıla haber verdiler. Kırıl bunu işitince çok kızdı, hemen adamın yanına gidip gelişinin sebebini sordu. Adam, "Budanın ondan bir pagoda inşa etmesini istediğini, ve bunu yaptığı takdirde ebedî saadete kavuşacağını,, anlattı. Kırıl Buda'yı görmek istediğini söyledi. O vakit rahip gonga vurdu. O anda Buda görüldü.

Bundan sonra kırıl Buda'ya inandı. Ve onun için bir mabet yaptırdı».

Hotan hakkındaki efsanelerin en enteresanını Hsüan Tsang'ın kitabında buluyoruz¹⁷.

"Hotan şehri 4000 Li karelik bir arazidir. Büyük bir kısmı kumluktur. Ekilebilen kısmı az ise de ziraat ve meyve yetiştirmek için çok elverişlidir. İklim yumuşak ve iyidir, fakat sık sık kum fırtınaları olur. Yeşim taşı çok çıkar.

Halk sulh ve sükûn içinde yaşar. Mütevekkil ve kanaatkardırlar. Nazik ve âdildirler. San'at ve edebiyatı severler. Erkekleri dürüst ve yumuşak tabiatlıdır. Ekseriya beyaz keten ve ipekli elbiseler giyerler. Bir kısmının da yünlü kumaştan ve deriden elbiseleri vardır.

Bu memleket, müziği ile meşhurdur. Dansı ve şarkı söylemeyi çok severler. Yazıları ve cümle teşkilâtı Hindlilerinkine benzer. Fakat biraz farklıdır. Telâffuz ise çok farklıdır. Heps Budisttirler. Kıralları cengâver ve cesurdur. Kendisinin P'i-sha-men-t'ien'in soyundan geldiğini söyler¹⁸.

Eskiden bu memleket çöl halinde idi. Ahalisi yoktu. P'i-sha-men-t'ien gelip burada yerleşti.

Kırıl Wu yu'nun (Kırıl Asoka)¹⁹ büyük oğlu, Ta-Yo-shih-Lo-kuo'da (Takshasila, Pencapta bir memleket)²⁰ bulunduğu zaman, buranın ahalisi tarafından gözleri çıkarılmıştı. Buna çok kızan Kırıl, buranın şeflerine birer elçi gönderdi. Ahalinin karlı dağların Kuzey taraflarına çekilmeleri ve çölde yerleşmeleri bildirildi. Bunun üzerine halk bu kırallığın batı sınırlarına geldiler, kendilerine birer başkan seçtiler. O

¹⁷ Ta T'ang Hsi Yü Chi, cilt 4, s. 14—29 a. b. (Bakınız S. Beal s Budhist records of the Western world, s. 309-326).

¹⁸ P'i-sha-raen-t'ien, sanskritçesi Veisravana'dır. Servet tanrısı Kaveran'ın diğer adıdır (Petersburgen Wörterbuch, Sanskritçe-Almanca Lügat).

¹⁹⁻²⁰ S. Beal: Budhist records, s. 309 da Kırıl Wu-yu yerine «Asoka-Raja» ve «Ta-yo-shih-lo-kuo» yerine de «Takshasila» denmiştir.

zamanlarda doğudaki (Çin) bir kiralın oğlu buraya sürülmüştü. Bu memleketin doğu kısmında yaşıyordu. Halk kırılları olması için ondan recada bulundu.

Birçok yıllar geçtiği halde, onları nizam altına koyacak kanunları henüz yapamamışlardı. Her gün birbirleriyle döğüşüyorlardı. Bir gün bunun faydasız olduğunu düşündüler. Herkes kendi bölgesinde askerlik talimi yapmağa karar verdi. Nihayet bir gün her iki taraf harbetti. Batı ordusu mağlûp oldu. Doğu başkanı harap olmuş memleketine döndü, ve memleketini yeniden imara çalıştı. Baş şehri memleketin ortasına nakletti. Etrafını duvarla çevirtti.

Fakat başkan memleketini iyi idare edemeyeceğinden korkuyordu. Bir gün meseleyi adamlarına açtığı zaman, orada bulunanlar arasından omuzunda su dolu bir fiçı taşıyan adam çıka geldi. "Ben bir usul biliyorum,, diyerek omuzunda fiçı olduğu halde bir daire çizerek dönmeğe başladı. Fiçidan dökülen sulardan büyük bir daire yaptı, ve o anda kayboldu. İşte bu suların izini takip ederek baş şehrin temelleri kuruldu ve sonra baş şehir buraya nakledildi. O zamandan bu zamana kadar kimse bu şehri almağa muvaffak olamadı. Bundan sonra diğer şehirler kuruldu.

Kiral yaşlanmıştı. Çocuğu da yoktu. Neslini devam ettiremeyeceğinden korkuyordu. Bunun için eski mabedi tamir ettirdi. İçine girip dua etti. O sırada heykelin baş tarafından bir erkek çocuk meydana çıktı. Kiral, çocuğu alarak eve döndü. Herkes onu tebrik etti. Fakat çocuk hiçbir sütü emmiyordu. Kiral, çocuğunun öleceğinden korkarak tekrar mabede dua etmeğe gitti. Dua ettiği esnada önündeki toprak açıldı ve bir meme çıktı. Çocuk bu memeyi emmeğe başladı. Büyüdüğü zaman çok akıllı ve cesur bir genç oldu. Nufuzunu uzaklara kadar götürdü. Ecdadının hatırasına hürmeten bir mabed yaptırdı. O günden sanra bu kiralın halefleri hep nizam ve sulh içinde yaşadılar. Mabetlerini süslediler, ve her zaman ibadet ettiler.

Bu memleketin halkı, topraktan çıkan meme ile beslenen ilk kiralın neslinden olduğu için bu memlekete, "Toprak meme,, mânasına gelen Ch'ü-sa-ta-na denildi.

Kiral şehrinin 5-6 Li ötesinde bu Shih adını taşıyan bir manastır vardır. Bir kiralıçe tarafından yaptırılmıştır. Eskiden bu memleket halkı ipek böceği ve dut ağacı hakkında birşey bilmiyordu. Doğuda (Çinde) bunların mevcut olduğunu duyunca oranın kiralına bir elçi gönderdiler. Fakat kiral dut ağacı ve ipek böceği hakkında birşey söylemedi. Bunların memleketten çıkarılmaması için şiddetli emirler verdi, her tarafa muhafızlar koydurttu. O zaman Ch'u-sa-tan'na (Hotan) kiralı iki memleket arasında bir dostluk (Birlik) yapılması maksadiyle doğudan bir prensesle evlenmek istedi. Doğu kiralı bu isteği çok yerinde buldu. Ch'ü-sa-tan'na kiralı doğu prensesine şu haberi gönderdi : "Benim memleketimde ne ipek böceği, ne de ipekli kumaşlar var. Siz gelirken be-

raberinizde bunları da getirirseniz çok iyi olacak. Bu şekilde ipekli elbiseye sahip olabileceksiniz,,. Bu haber üzerine prenses dut ağacı ve ipek böceği tohumlarını saçları arasına saklıyarak yola çıktı. Sınırdaki üstünü başını aradılarsa da birşey bulamadılar. (Prenses) Ch'ü-sa-tanna'ya gelince Lu Shih manastırının eski yerinde onu karşıladılar, ve saraya büyük bir merasimle göturdüler. Kırالیçe dut ağacı tohumlarını burada ekti. Bahar gelince dut ağacı yeşerdi ve ipek böceği büyümeğe başladı. İşte kırالیçe ilk ipek böceğinin çıktığı yere bu manastırı yaptırdı. Burada şimdi pek çok dut ağacı gövdeleri vardır. Bunların o zamandan kaldığını söylerler. O vakittenberi bu memleket gayet iyi ipek böceği yetiştirir.,,

Hsüan Tsang'ın kitabında Hotan'a ait daha pek çok hikâyeler vardır. Bunların bir kısmı, Hotan'luların Budizm'i nasıl kabul ettiklerini hikâye eder. Bir kısmı da Budist mabetlerinin ne şekilde yapıldığını anlatır.

Batıya seyahat hakkındaki diğer eserlerde Hotan'a ait pek esaslı bilgi bulamıyoruz.